

СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ДОСЛІДНИЦЬКИХ УМІНЬ У СТУДЕНТІВ-ФІЛОЛОГІВ

У статті теоретично обґрунтовано модель формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури, що поєднує теоретико-методологічний, операційно-рефлексивний і результативний блоки, а результатом її поетапного впровадження є високий рівень дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників.

Ключові слова: модель, дослідницькі вміння, майбутні учителі української мови і літератури, літературознавчі дисципліни, навчальні та педагогічні практики.

Постановка проблеми. Відповідно до нормативних документів у процесі професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури важливу роль відіграє дослідницька складова. Науково-дослідницька діяльність студентів-філологів є чітко організованою, систематичною, послідовною та контролюється її результативність. У світлі вищезазначеного постає необхідність формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури у процесі навчально-пізнавальної діяльності, у науково-дослідній роботі, під час навчальних та педагогічних практик.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковане розв'язання проблеми дослідження. Результати наукових пошуків з цієї актуальної проблеми узагальнено в дисертаційних працях, в яких представлено теоретичні і методичні засади формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів трудового навчання (О. Рогозіна), математики і фізики (В. Базурін), географії (О. Миргородська), музики (М. Фалько), технології (Т. Шипілова, З. Апазаова), інженерів-педагогів (В. Кулешова), в системі післядипломної педагогічної освіти (В. Базелюк, І. Рибальова). Окремі аспекти дослідницької діяльності майбутніх учителів-словесників обґрунтовано Л. Бутенко, М. Вовк, Н. Волошиною, Н. Голуб, О. Горюшкіною, О. Куцевол, Л. Мацько, Н. Остапенко, М. Пентиліук, О. Семенов, В. Сидоренко, Т. Симоненко, Л. Струганець, Г. Токмань та ін.

Водночас аналіз науково-педагогічних джерел засвідчує відсутність фундаментальних досліджень, у яких було обґрунтовано модель формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури.

Мета статті. Мета статті полягає в теоретичному обґрунтуванні моделі формування дослідницьких умінь у студентів-філологів, що поєднує теоретико-методологічний, операційно-рефлексивний і результативний блоки.

Виклад основного матеріалу дослідження. При побудові моделі формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури враховували: суспільні вимоги до якості професійної підготовки майбутніх учителів-словесників; структуру і зміст формування дослідницьких умінь; результати педагогічної діагностики сформованості дослідницьких умінь майбутніх учителів української мови і літератури. Така модель враховує етапність, оптимальну послідовність, кожний етап якої виступає якісно новою перебудовою у професійній свідомості, діяльності, в образі професійного "Я", в рефлексії, функціях і технологіях їх використання. Метою запропонованої моделі вважаємо формування у майбутніх учителів української мови і літератури високого рівня дослідницьких умінь. Проектована нами модель базується на системному, особистісно-діяльнісному, синергетичному, компетентнісному, контекстному, культурологічному, аксіологічному, текстоцентричному підходах і реалізується за певних педагогічних умов.

Розглядаючи запропоновану модель як єдність мети, засобу і результату конкретного педагогічного процесу, ми виділили такі її блоки: теоретико-методологічний, операційно-рефлексивний, результативний.

Теоретико-методологічний блок містить чітке визначення соціального замовлення, цілей дослідницької діяльності майбутніх учителів української мови і літератури під час вивчення літературознавчих, психолого-педагогічних, методичних дисциплін, виконання науково-дослідних робіт, виконання дослідницьких завдань і дослідницьких проектів під час навчальних і педагогічних практик.

Операційно-рефлексивний блок передбачає організацію навчальної діяльності студентів на основі вже отриманих знань або ж паралельно з цим процесом і становить комплекс методів, форм, прийомів організації навчального процесу, які спрямовані на розвиток дослідницьких умінь майбутніх учителів-словесників. Основними формами навчальної діяльності, які сприяють формуванню дослідницьких умінь, визначено практичну, самостійну та індивідуальну роботу (індивідуальні завдання), фольклорні, літературно-краєзнавчі експедиції під час навчальної практики, педагогічну практику, конференції.

Результативний блок спрямований на перевірку рівнів, вияв недоліків, подальше корегування процесу формування дослідницьких умінь у студентів-філологів у ході аудиторних і позааудиторних занять, форм науково-дослідної роботи, у процесі навчальних і педагогічних практик. З цієї метою розроблено критеріально-діагностичний супровід формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури.

Основою операційно-рефлексивного і результативного блоків моделі стала розроблена нами система завдань до кожної теми обраних навчальних курсів. Процес формування дослідницьких умінь у майбутніх учителів української мови і літератури представлено як відповідну систему роботи: роз'яснення студентам сутності дослідницьких умінь, їх значення у практичній діяльності; пояснення алгоритму виконання дослідницьких дій; демонстрація на прикладах способу виконання аналізу; практичне виконання аналізу.

Користуючись теорією К. Платонова щодо етапів формування умінь учні (студентів) [5, с. 155], відповідно до моделі, операційно-рефлексивного блоку ми виділили *актуалізаційний, пошуково-творчий і дослідницько-рефлексивний етапи* формування дослідницьких умінь у студентів-філологів у процесі навчальної діяльності, під час професійно орієнтованих курсів, у науково-дослідній роботі, під час навчальних та педагогічних практик.

Актуалізаційний етап (1-2 курси) важливий для формування емоційно-особистісної зацікавленості студентів дослідною діяльністю, розвитку критичного мислення, формування інформаційних, аналітико-інтерпретаційних, текстово-жанрових умінь.

Зміст професійної підготовки на цьому етапі спрямовуємо на фундаментальну науково-практичну підготовку, на проведення наукових пошуків у галузі літературознавчих, психолого-педагогічних дисциплін з урахуванням багатоманітних методів наукового дослідження та сучасних інформаційних технологій; аналіз і узагальнення передового педагогічного досвіду; використання набутого власного досвіду у вирішенні навчально-виховних та науково-педагогічних завдань з учнями середньої і старшої школи на основі врахування їх вікових та індивідуально-типологічних особливостей (розвиток філологічної творчості учнів, організація роботи гуртків і секцій за профілем навчання; професійної орієнтації).

Осмилення й узагальнення наукових джерел із проблем підготовки вчителів-словесників (Л. Базиль, Н. Волошина, О. Галич, А. Градовський, С. Жила, О. Куцевол, Л. Мацько, Л. Мірошніченко, О. Семенов, В. Шуляр та ін.), практичного досвіду вищих педагогічних навчальних закладів переконує, що основними принципами ефективної організації науково-дослідницької діяльності майбутніх словесників є такі: узгодженості мети, завдань, форм науково-дослідницької роботи; вмотивованості науково-дослідницької діяльності; динамізму та постійного оновлення технологій організації науково-дослідницької роботи; диференціації та індивідуалізації; інноваційності; морального стимулювання науково-дослідницької роботи; прогностичності; систематичного аналізу результативності показників науково-дослідницької роботи; системності, цілісності та безперервності; аксіологічності.

Основні завдання навчальних дисциплін літературознавчого циклу – подати студентам наукове знання фактів і явищ українського письменства, розкрити сутність суспільно-політичних, філософських, естетичних проблем у художніх текстах у взаємозв'язку з історичними епохами, зародження становлення та розвитку теорії літератури та літературної критики, становлення української науки у зв'язку з літературою. Вивчення курсів супроводжуємо формуванням умінь і навичок самостійної літературознавчої роботи, зокрема, умінь користуватися посібниками, словниками, працювати з текстом: критично осмислювати шляхи і прийоми літературознавчого аналізу художніх творів, глибше засвоювати й осмислювати вивчений матеріал, зіставляти різні підходи вчених, робити висновки та їх обґрунтовувати тощо.

Робота з текстом у процесі вивчення історико- та теоретико-літературних курсів, як зазначає Л. Базиль [1], дає можливість сформувати у майбутніх учителів української мови і літератури уявлення про художній твір як естетичне ціле, систематизувати теоретико-літературні та історико-літературні знання, сформувати також розуміння ключових літературознавчих понять, навчити орієнтуватися в розмаїтті методів і методик аналізу, методологічних підходах (аксіологічному, герменевтичному) і принципах аналізу тексту, збагачує їх читацьку культуру.

Зміст теоретико- та історико-літературної підготовки студентів-філологів вибудовуємо на основі принципів науковості, системності, цілісності, систематичності й послідовності; практикоорієнтованості, єдності навчальної та дослідницької діяльності, культуровідповідності, діалогізації, текстоцентризму, технологічності та інноваційності.

Протягом 1–2 курсів майбутні учителі-словесники опановують такі психолого-педагогічні дисципліни: "Загальні основи педагогіки", "Теорія навчання", "Теорія виховання", "Історія педагогіки", "Загальна психологія", "Вікова та педагогічна психологія", "Основи науково-педагогічних досліджень" та ін., що спрямовані на майбутню професійну діяльність у загальноосвітній школі та в навчальних освітніх закладах нового типу. Оволодіння студентами матеріалом психолого-педагогічних курсів сприяє формуванню критичного мислення, умінь розглядати педагогічні явища діалектично, у взаємозв'язку.

Ознайомленню з основними елементами педагогічної майстерності, інноваційними педагогічними технологіями, формуванню комунікативних умінь, самовихованню, самовдосконаленню сприяє відповідний інтегрований курс. Є. Барбіна слушно називає цей курс виховуючим [2].

Мета особистісно-орієнтованої дисципліни "Педагогічна майстерність" у сучасних соціокультурних умовах – узагальнення й синтез педагогічних знань та практичних умінь із психології, педагогіки, фахових методик у процесі підготовки до педагогічної практики, формування уявлень про цілісний гуманістичний і творчий характер педагогічної діяльності, розвиток креативних педагогічних здібностей.

Підґрунтя дослідницької діяльності студентів закладає курс "Основи науково-педагогічних досліджень", що ознайомлює з різними формами наукового викладу дослідницьких матеріалів, логікою та етапністю процесу дослідження, його категоріальним апаратом, формує основні гностичні, дослідницькі вміння, навички роботи із літературою [3, с. 6]. У процесі вивчення цього курсу майбутні вчителі опановують: зміст і організаційну структуру наукових досліджень в Україні; основні вимоги до вчителя-

дослідника; етапи організації педагогічного дослідження; методику роботи над курсовим дослідженням; основні методи дослідження педагогічних явищ; основні вимоги до оформлення наукових робіт [4, с. 4-5].

Робота з фаховим текстом у наукових гуртках допомагає систематизувати теоретико-літературні та історико-літературні знання, сформувати систему ключових літературознавчих понять, збагачує читацьку культуру, під час навчальних практик сприяє укладанню портфоліо фольклорної, літературно-краєзнавчої експедиції.

На *пошуково-творчому етапі* (3-4 курси) особливу увагу приділено активізації науково-дослідної співпраці студента і педагога-вченого. Формування інформаційних, аналітико-інтерпретаційних, текстово-жанрових, полемічних, проектувальних, діагностичних умінь студентів відбувається під час викладання літературознавчих, психолого-педагогічних, методичних курсів, у науково-дослідній лабораторії і майстерні педагога-дослідника.

Педагогічні курси спрямовуємо на розвиток аналітичного педагогічного мислення студентів, формування умінь вивчати і пояснювати педагогічні явища та процеси у їх взаємозв'язку, взаємозалежності, на опанування студентами на міждисциплінарному рівні основними педагогічними категоріями і поняттями, формування в них розуміння сутності зв'язку між теорією педагогічної науки та практикою педагогічної діяльності, на стимулювання активної навчально-пізнавальної діяльності і самооцінювальних дій студентів, їх систематичну самостійну навчальну працю, на посилення мотивації учіння і проведення самостійних досліджень.

Мета методичної підготовки – засвоєння методики і практики науково-дослідної діяльності з української літератури, професійне читання художніх, публіцистичних, наукових текстів, критична оцінка наукових ідей, суджень, концепцій, різних інтерпретацій літературних творів, розвиток творчих рис особистості майбутнього вчителя-словесника, формування в майбутніх педагогів чітких уявлень стосовно літературного розвитку учнівської молоді, фасилітативних взаємостосунків між учителем і учнем.

На заняттях пропонуємо завдання на формування вмінь визначати найбільш ефективні методи збору і обробки здійснювати пошук інформаційних джерел, доводити правильність дослідницької позиції, оцінювати дослідницький продукт, створений іншим студентом, створювати власний фаховий текст, планувати дослідну роботу в школі.

Студенти 3–4 курсів обирають тему для курсових робіт: розробляють понятійний апарат наукового дослідження (обґрунтовують актуальність обраної теми, визначають об'єкт, предмет, мету, завдання, методи), вчать ся виділяти і критично осмислювати основні проблеми наукових досліджень митців; самостійно знаходити, відбирати, аналізувати, усвідомлювати й інтерпретувати інформацію та використовувати її при підготовці наукового дослідження, здійснювати бібліографічний опис, користуватися підручниками, посібниками, словниками та монографічними працями; досліджувати розвиток різних галузей наук; зіставляти різні підходи вчених-літературознавців, моделювати зв'язний текст з урахуванням структурно-сміслових, жанрово-композиційних особливостей та дотримання принципів текстової організації, вести літературознавчу дискусію; відстоювати та обґрунтовувати власну думку.

На цьому етапі пропонуємо інтегрований спецкурс "Науково-дослідна робота вчителя-словесника". У процесі опанування інтегрованого спецкурсу студенти у співпраці з викладачем аналізують наукову спадщину відомих філологів (М. Жулинського, М. Ільницького, Г. Клочка, М. Наєнка, П. Хропка) і методистів (Т. і Ф. Бугайків, Н. Волошиної, А. Градовського, С. Жили, О. Куцевол, С. Пасічника, А. Ситченка, Б. Степанишина, В. Шуляра та ін.), розглядають особистість письменника як дослідника, опановують культуру наукового дослідження. Спецкурс дає можливість зорієнтуватися в методологічних підходах і принципах філологічного аналізу, розвинути потребу в нормативному вживанні засобів наукової мови, підготувати дослідницький проект, короткий словник термінів, анотацію на статтю, відредагувати фаховий текст, вибудувати оптимальні комунікативні стратегії наукової дискусії. Набути вміння студенти реалізують у курсових роботах, у наукових роботах на конкурс, у конспектах інтегрованих уроків, які апробовують під час педагогічної практики, у виступах на студентських конференціях.

Дослідницько-рефлексивний етап (5 курс). Відповідно до освітньо-кваліфікаційної характеристики студенти мають оволодіти знаннями щодо нових тенденцій у галузі літературознавства, поглиблено вивчають новаторський досвід учителів, викладачів філологічних дисциплін, аналізують актуальні проблеми методики викладання української літератури на сучасному етапі; розробляють засоби педагогічної діагностики рівня знань, умінь і навичок учнівської молоді з літературних дисциплін, окреслюють специфіку роботи педагога над підвищенням власного професійного рівня; опановують методологію, методику і практику науково-дослідницької діяльності в цій галузі. Важливим підґрунтям філологічної підготовки є також культурознавча і риторична складові, спрямовані на поглиблення аналітико-інтерпретаційних, текстово-жанрових, редакторських, полемічних умінь.

Навчально-дослідницька діяльність майбутніх учителів української мови і літератури вирізняється системою публічних захистів студентських робіт, конференціями, конкурсами наукових робіт, публікаціями матеріалів проведених досліджень та ін. На цьому етапі у становленні особистості студента-дослідника зростає вага науково-дослідної лабораторії і майстерні педагога-дослідника. Основною метою такої лабораторії і майстерні педагога-дослідника є забезпечення молодих дослідників психолого-педагогічними засобами, що дозволяють особистості саморозвиватися, шукати самостійні гуманістично спрямовані рішення педагогічних проблем. Результати наукових досліджень майбутні вчителі-словесники апробовують на регіональних, всеукраїнських, міжнародних студентських науково-практичних конференціях.

Під час етнографічної, педагогічної практик (пошуково-творчий і дослідницько-рефлексивний етапи) майбутні вчителі української мови і літератури проводять дослідницьку діяльність. Зокрема, під час педагогічної практики вводять елементи дослідження у плани-конспекти уроків з української літератури з метою залучення учнів загальноосвітніх шкіл до навчально-дослідницької діяльності, здійснюють педагогічні спостереження за учнями та оформлюють психолого-педагогічну характеристику, вивчають передовий педагогічний досвід вчителів.

Результатом кожного етапу є набутий рівень сформованості дослідницьких умінь студентів-філологів.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Таким чином, запропонована модель формування дослідницьких умінь у студентів-філологів реалізується під час актуалізаційного, пошуково-творчого і дослідницько-рефлексивного етапів (охоплені студенти за освітнім ступенем "бакалавра" та освітньо-кваліфікаційним рівнем "спеціаліста"), розроблена з урахуванням положень системного, особистісно-діяльнісного, контекстного, компетентнісного, синергетичного, культурологічного, текстоцентричного, аксіологічного підходів, а результатом її поетапного впровадження є високий рівень дослідницьких умінь у майбутніх учителів-словесників. У подальшому нашу роботу вбачаємо у розробці неперервності формування дослідницьких умінь в учнів-старшокласників ЗНЗ, ВНЗ I – II рівнів акредитації та в системі післядипломної освіти.

Використані джерела

1. Базиль Л. О. Літературознавча освіта вчителя української мови і літератури : категоріальний зміст поняття / Базиль Л. О. // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. – Серія : Педагогічні науки. – Збірник наукових праць. – Вінниця : ТОВ фірма "Планер", 2011. – Вип. 35. – С. 173 – 179.
2. Барбіна Є. С. Виховуючий аспект курсу основ педагогічної майстерності / Барбіна Є. С. // Соціальна робота в Україні і за рубежом. Зб. наук. пр. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: /www.socwd.uzhgorod.ua/
3. Методичні рекомендації до вивчення спецкурсу "Основи наукових досліджень" для студентів спеціальності 8.020207 "Музична педагогіка і виховання" / укл. : І. Гринчук. – Тернопіль : ТДПУ, 2003. – 43 с.
4. Навчально-дослідна робота у вищих педагогічних навчальних закладах : навч.-метод. посібник / [уклад. В.П. Зінченко]. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2006. – 78 с.
5. Платонов К. К. Краткий словарь системы психологических понятий : учеб. пособие для учеб. заведений профтехобразования / К. К. Платонов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Высшая школа, 1984. – 174 с.

Zemka O.

STRUCTURAL COMPONENTS OF THE MODELS OF FORMATION THE RESEARCH SKILLS AT THE STUDENTS-PHILOLOGISTS

The author of this article suggests the model of formation the research skills of future teachers of Ukrainian language and literature. This model combines the theoretical and methodological, operational and reflective, efficient units. The result of the gradual introduction is a high level of research skills of future teachers-language and literature. The designed model is based on the approaches of system, person-activity, synergistic, competence and context, cultural, axiological. This model is implemented in certain pedagogical conditions. The purpose of the proposed model is the formation of the high level research skills of future teachers of Ukrainian language and literature. Considering the proposed model as a unity of purpose, means and results of the specific educational process, we have identified its components: theoretical and methodological, operational and reflective, effective.

Theoretical and methodological block contains a clear definition of the social order, the objectives of the research activity of the future teachers of Ukrainian language and literature during the study of literary, psychological, pedagogical and methodological disciplines, the scientific research, implementation research objectives and research projects in the educational and pedagogical practices. Operational and reflective unit includes the organization of learning activities of students on the basis of already acquired knowledge or parallel with this process. This unit is the complex of methods, forms, techniques of educational process, which are aimed at developing research skills of future teachers-language and literature.

We defined that the main forms of educational activities, which contribute to the formation of research skills, were practical, independent and individual work (individual tasks), folklore, literature and local history expeditions during practical training, teaching practice, conferences. Effective block is aimed at checking levels, revelation shortcomings, and further correcting process of formation of research skills in students-philologists in the course of classroom and extracurricular classes, forms of research in the process of learning and teaching practices. The result of each stage is acquired level of formation of research skills of students-philologists.

Key words: a model, the research skills, future teachers of Ukrainian language and literature, literary disciplines, educational and pedagogical practices.

Стаття надійшла до редакції 18.05.2016 р.